

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a kwestia poczucia tożsamości - inspiracje

Author: Jolanta Suchodolska

Citation style: Suchodolska Jolanta. (2012). Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a kwestia poczucia tożsamości - inspiracje. W: E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.), "Poza paradygmaty : pedagogika międzykulturowa : księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Tadeuszowi Lewowickiemu. T. 2" (S. 182-210). Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a kwestia poczucia tożsamości – inspiracje

Podejmowana w tym tekście tematyka jest wyrazem inspiracji badawczych związanych z nurtem empirycznym, który rozwinął się wraz z myśleniem o nowych modelach funkcjonowania młodych społeczeństw (zwłaszcza młodzieży¹) jako odpowiedzi na zmiany społeczno-kulturowe. Modele te aktywnie współtworzą ich społeczne autodefinicje. Warto wspomnieć, że szczególne uwarunkowania tego procesu kulturowego obserwuje się właśnie na Pograniczach – w środowiskach w sposób szczególny genetycznie niejako zróżnicowanych (kulturowo, etnicznie czy wyznaniowo).

Badania nad kwestią tożsamości młodzieży z regionów pogranicznych (i przygranicznych) prowadzone są od lat przez pedagogów i socjologów skupionych głównie przy ośrodkach akademickich na polskich pograniczach². W nurcie badań nad tożsamością wiele uwagi poświęca się współcześnie tożsamości kulturowej, związanej z postulowanym modelem funkcjonowania społeczeństwa europejskiego, jak również nabywaniu tożsamości społecznej przez młodzież – głównie w kontekście globalnych zmian, jakie zachodzą we współczesnych zbiorowościach. Z uwagi na charakter funkcjonowania takiej społeczności Pogranicza najczęściej badane i opisywane wymiary tożsamości to tożsamość narodowa oraz szeroko pojęte kwestie przynależności do określonej grupy (np. w wymiarze etnicznym, regionalnym, ponadnarodowym, globalnym).

Moje zainteresowanie wyżej opisywanymi sprawami rozwinęło się w kontakcie z opracowaniami naukowymi Profesora Tadeusza Lewowickiego. Pro-

¹ Traktują o tym np. prace J. Mariańskiego. Por. J. Mariański, *Młodzież między tradycją a ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów*, Lublin 1995, KUL; tenże, *Między nadzieją a zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*, Lublin 1998, KUL.

² Warto wymienić realizowane na pograniczach projekty badawcze dotyczące kwestii tożsamości – na pograniczu polsko-białoruskim (G. Babiński, J. Nikitorowicz, A. Sadowski), polsko-czeskim (Z. Jasiński, T. Lewowicki, D. Simonides), wreszcie na pograniczu polsko-niemieckim (U. Kaczmarek, Z. Kurcz, K. Kwaśniewski).

blematyka podejmowana przez Autora – na przestrzeni czasu – dotyczyła różnych kwestii i wiązała się z określoną orientacją badawczą w ramach indywidualnych zainteresowań w obszarze pedagogiki i psychologii. Jednak to, co pobudziło moją ciekawość poznawczą i ukształtowało mój sposób myślenia, wiąże się z zainspirowanym przez Profesora w latach 90. XX wieku okresem badań nad zagadnieniami szeroko pojętej tożsamości człowieka współczesnego, rozpatrywanej w kontekście różnych uwarunkowań współkonstruujących jego los, stosunek do siebie oraz świata kulturowego, w którym żyje. Niniejsze opracowanie poświęcone jest zatem rozważaniom na temat współczesnych wyznaczników procesu kształtowania się tożsamości młodego pokolenia; stanowi przykład wskazania kierunku myślenia o procesach zmian zachodzących w obszarze autokonceptji młodych ludzi za pośrednictwem manifestowanych przez nich zachowań tożsamościowych, których podstawy teoretyczne opracowane zostały przez Lewowickiego³. W tym miejscu pragnę serdecznie podziękować Szanownemu Panu Profesorowi za Jego wieloletnią intuicję badawczą, inspirowanie w kierunku poszukiwania własnej drogi zawodowej, wsparcie w tych poszukiwaniach i eliminowaniu zwątpienia w słuszność obranego kierunku.

W opracowaniu przyjąłem, że elementem porządkującym mój sposób myślenia o mechanizmach nabywania doświadczeń społecznych przez młodych ludzi jest miejsce zamieszkania, a dokładniej mówiąc: zamieszkiwane przez nich Pogranicze. Jest ono jedną z ważnych płaszczyzn codziennych interakcji (czasami dosłownych, czasami rozwijających się na poziomie stanów gotowości do autonomicznego kontaktu z odmiennością). Funkcjonowanie człowieka na obszarach zróżnicowanych kulturowo przejawia się w różnych formach zachowań, które – z uwagi na indywidualne potrzeby – manifestują jego emocjonalno-społeczny stosunek do możliwości, jakie postrzega w swoim środowisku. W celu wskazania głównych przejawów tych społecznych zachowań (z jednej strony rozumianych jako dążenie do niepowtarzalności i odrębności, z drugiej jednak – jako skłonność, a nawet gotowość do dzielenia społecz-

³ Por. T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń 1995, UMK, s. 51–63; tenże, *O badaniach społeczności pogranicza – od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa – w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, Białystok 1995, „Trans Humana”, s. 13–26; T. Lewowicki, Z. Jasiński, *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole 1998, UO, s. 7–16.

nych i kulturowych wzorów zachowań oraz efekt dążenia do wspólnych celów życiowych) zasadne wydaje się krótkie przywołanie używanych w opracowaniu kategorii pojęciowych – Pogranicza i tożsamości – ze wskazaniem na ich przydatność w dalszych analizach.

Pogranicze – jako przestrzeń trans- i interkulturowa

Wieloznaczność i niejednorodność stosowania terminu *Pogranicze* w naukach społecznych jest efektem stosowania wielu propozycji ujęcia różnych kryteriów opisu⁴. Wszędzie tam, gdzie mówi się o efekcie Pogranicza, w naturalny sposób wyznacza się granice między swojskością i obcością, jednak coraz częściej nie na skutek dyskryminacji obcości, tylko „z naturalnej potrzeby wyznaczenia tego co nasze”⁵.

Pogranicze – jako „miejsce kontaktu różnych grup, charakteryzujących się odmiennymi tradycjami kulturowymi, systemami wartości”⁶, językiem komunikacji, czasami także odmiennym wyznaniem – bywa interpretowane jako „obszar pewnego półcienia, przestrzeń, na której występuje przenikanie i wzajemne przeplatanie się różnych ludzkich zbiorowości i ich kultur”⁷. Stąd też owo „napięcie duchowe”, wynikające ze wzajemnego przyciągania się i odpychania, a zatem obszar „zróżnicowań, inności i odmienności, gdzie dokonuje się porównań, odkrywa się różnice i wykazuje zdziwienie, często także negocjuje”⁸. Ujęcie to stanowi jakby oś, wokół której oscyluje trojaki sposób traktowania tej kategorii kulturowej: – jako obszar (terytorium), na którym dokonuje się określony typ współżycia dwóch lub większej liczby grup etniczno-kulturowych; – jako obszar ukształtowanych historycznie i kulturowo, zróżnicowanych emocjonalnie kontaktów i form współżycia między przedstawicielami dwu lub więcej grup kulturowych (mniejszościowych i większościo-

⁴ Kryteria opisu pogranicza wyróżnić można m.in. w opracowaniach: G. Babińskiego, A. Jagielskiego, J. Chlebowczyka, S. Lisieckiego, H. Rusek, R. Kantora.

⁵ D. Simonides, *Jedność w różnorodności. Z problematyki kultury pogranicza*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, Wrocław 2003, PTL, UW, s. 19.

⁶ R. Kantor, *Pogranicze jako narodowy obszar kulturowy*, w: Z. Jasiński (red.), *Społeczno-cywilizacyjny wymiar edukacji*, Opole 1996, UO, s. 113.

⁷ G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, „Nomos”, s. 49.

⁸ J. Nikitorowicz, *Pogranicze – Tożsamość – Edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, „Trans Humana”, s. 11.

wych); – jako kategoria specyficznej świadomości jednostkowej i zbiorowej mieszkańców Pogranicza (Bachtinowskiego bycia „pogranicznego”), będącej konsekwencją długotrwanie przebiegającego procesu wzajemnego zderzania się i przenikania różnych kultur¹⁰.

W analizach dotyczących pogranicza polsko-czeskiego skorzystam z połączenia dwóch głównych kategorii opisu Pogranicza stosowanych przez Andrzeja Sadowskiego, który obszar ten traktuje jako historycznie i kulturowo ukształtowane terytorium, na którym dokonuje się określony typ współżycia dwóch lub większej liczby grup etniczno-kulturowych, a ponadto – w konsekwencji długotrwałego zderzania się i przenikania różnych kultur – obszar ten zamieszkiwany jest przez zbiorowości o specyficznej świadomości jednostkowej i zbiorowej¹¹. Okazuje się, że na każdym obszarze pogranicznym, będącym swoistym obszarem komunikacji i form współżycia między poszczególnymi grupami kulturowymi (zróznicowanymi kulturowo, często także etnicznie), zderzanie i przenikanie (mieszanie się) kultur i niesionych przez nie wartości przejawia się w życiu społecznym i kulturze społeczności Pogranicza, oddziałując na wartości, postawy oraz zachowania społeczne. Z jednej strony – dostrzega się tu bogactwo kulturowe Pogranicza, wygenerowane przez intensywne kontakty międzyetniczne, a z drugiej – tendencje do konfrontowania, a nawet ofensywy w zakresie zabiegania o przestrzeń dla własnej kultury (i mikro kultury), aby zapewnić trwałość postaw i wartości podzielanych przez członków danego środowiska kulturowego. Te przebiegające na Pograniczu procesy promieniowania i wzajemnego przenikania różnorodnych wpływów kulturowo-cywilizacyjnych, językowych, migracyjnych (i politycznych), będące na ogół transgranicznym odzwierciedleniem procesów bądź przemian ekonomicznych i społeczno-kulturowych w głębi danego społeczeństwa (i terytorium państwa), rodzą również nowe dla jego mieszkańców wzory życia społecznego, kształtując specyficzną świadomość; sprawia to, że jest ona odmienna jest od tej, która charakteryzuje środowiska jednorodnie¹². Transgraniczność miejsca i przestrzeni jest efektem sąsiedowania

⁹ L. Witkowski, *W stronę edukacji (dla) pogranicza (pedagogiczne „Bachtinalia”)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1990, nr 4, s. 52.

¹⁰ A. Sadowski, *Pogranicze. Studia społeczne. Zarys problematyki*, „Pogranicze” 1992, t. 1, s. 19.

¹¹ Zajmowanie się aktualną sytuacją pogranicza etnicznego i narodowego bez uwzględniania świadomości jego mieszkańców – zdaniem R. Kantora – wydaje się mało realne, głównie z uwagi na fakt, iż współczesne Pogranicza nie są uchwytne ani też wyznaczone przez określenie się ich zbiorowości czy ich części.

¹² A. Sadowski, *Społeczne problemy wschodniego pogranicza*, Białystok 1991, Dział

(sąsiedztwa) i oznacza wzajemne oddziaływania społeczeństw w kontakcie codziennym. Zderzenie kulturowe ma zatem często swoje odzwierciedlenie także w aspekcie gospodarczym i ekonomicznym, wzorach zachowań kulturowych, modelach życia społecznego, politycznego, wartościach, postawach i planach życiowych¹³. Płaszczyzna ta jest jednym z ważnych kryteriów służących opisowi pogranicza polsko-czeskiego, jak również tłem analiz do wybranych kwestii kształtowania się tożsamości mieszkańców Pogranicza.

Pojęcie tożsamości doczekało się wielu definicji i redefinicji. Zainteresowanie tożsamością wzrasta wraz z procesami zmian społecznych i kulturowych zachodzących we współczesnych zbiorowościach, także redefiniującej się aktywności w przestrzeni społeczno-kulturowej. Zauważa się, że – z jednej strony – wspólnie do potrzeb generowanych kondycją zintegrowanej części Europy, z drugiej – wraz z towarzyszącymi jej zjawiskami postępującej globalizacji i unifikacji życia społecznego to właśnie współcześni Europejczycy stawiają wiele pytań dotyczących warunków adaptowania się do zmieniających się standardów funkcjonowania i odczuwanych społecznie skutków tego procesu. W kontekście oddziaływania tak polikulturowych czynników model człowieka współczesnego staje się coraz bardziej otwarty i podatny na liczne transgresje¹⁴. Wraz z opisywanymi zjawiskami we współczesnych społeczeństwach zmianom ulega nie tylko tradycyjne pojmowanie tożsamości, ale również model zachowań behawioralnych związanych w poczuciem tożsamości.

Z całą pewnością można powiedzieć, że tożsamość własna kształtuje się pod wpływem zróżnicowanych doświadczeń indywidualnych, przebiegających zwykle w konkretnych kontekstach społecznych; w toku porównań społecznych między Ja i Innymi¹⁵ krystalizuje się obraz tożsamości osobistej, natomiast cechy

Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, s. 10–11. Dowodów tego typu dostarczają także inne opracowania teoretyczne i empiryczne. Por. B. Grabowska, *Przemiany świadomości społecznej młodzieży na pograniczu polsko-czeskim (na przykładzie Cieszyna)*, Warszawa 2000, IBE (niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego).

¹³ Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, cyt.wyd.; D. Simonides, *Pogranicze jako problem kultury*, Opole 1994, UO.

¹⁴ Szerzej na ten temat: J. Kozielski, *Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna*, Warszawa 1987, PWN; tenże, *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997, „Żak”; tenże, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1998, „Żak”; tenże, *Psychotransgresjonizm: nowy kierunek w psychologii*, Warszawa 2001, „Żak”.

¹⁵ Inni to własna grupa odniesienia. Uważa się, że dla tożsamości osobistej cenniejsze jest znalezienie różnic między jednostką a Innymi – grupą odniesienia, dla tożsamości

stanowiące o podobieństwie Ja i grupy (Innych) stają się komponentami (i determinantami) tożsamości społecznej¹⁶. W ujęciu psychologii społecznej kategoria tożsamości człowieka wydaje się swoistym stymulatorem jego rozwoju: z jednej strony zapewniającym jednostce określoną ciągłość życia społeczno-kulturowego, z drugiej – z uwagi na społeczny charakter – powodującym liczne jego przemiany; przypisuje się jej zatem również charakter dynamiczny.

Zdaniem Zbigniewa Bokszańskiego, „pojęcie tożsamości jednostki wydaje się niezbędnym, a może nawet zasadniczym narzędziem pojęciowym w analizie sytuacji człowieka w społeczeństwie współczesnym i próbach wyjaśnienia bądź zrozumienia kluczowych fenomenów społecznych naszych czasów”¹⁷.

Współczesna tożsamość kulturowa budowana jest coraz intensywniej w płaszczyźnie kontaktu, konfrontacji i negocjacji z odmiennością; niejako immanentnie zaczyna wykraczać poza dotychczasowe ramy przynależności. Zauważyć można, że potrzeba dystansowania się od dość uniwersalnych jeszcze niedawno granic w sposobach postrzegania siebie i własnej kondycji społecznej przebiega niejako adekwatnie do postulowanego modelu życia, który – w sposób naturalny – ulega licznym modyfikacjom. Współczesny człowiek dąży do określenia swojego miejsca w świecie między innymi dzięki możliwości określenia parametrów adaptacji ekonomiczno-kulturowej, co oznacza, że potrzebuje poczucia własnych szans na rozwój życiowych kompetencji i skuteczności w działaniu. Oznacza to również, iż problemom kształtowania i rozwoju tożsamości społeczno-kulturowej towarzyszą zarówno przemiany natury zewnętrznej, związane między innymi z modelem funkcjonowania państwa europejskiego, koniecznością przyjęcia pewnych standardów związanych z uczestnictwem w kulturze zintegrowanej Europy, jak i przemiany natury wewnątrzpochodnej, będące żywą reakcją na kwestie globalizacji i konsumpcji oraz ocenę własnych perspektyw na przyszłość, związanych np. z rynkiem pracy. Wraz z owymi przemianami zmianom ulega również model życia społecznego i kreowany przez społeczeństwa (i mniejsze społeczności) model tożsamości zbiorowej. Nie bez powodu mówi się, że współczesne

społecznej – podobieństw. Szerzej: J. P. Codol, *Porównywanie „ja – inni” a normy społeczne: zjawisko P.I.P.*, „Studia Psychologiczne” 1977, nr 4.

¹⁶ Szerzej: M. Jarymowicz, A. Kwiatkowska, *Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla JA i INNYCH versus specyficznie własne*, w: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość – indywidualizacja – przynależność*, Wrocław 1988, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹⁷ Z. Bokszański, *Tożsamość – Interakcja – Grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź 1989, UŁ.

społeczeństwa żyją w trzecim stadium tożsamości – jakim jest „tożsamość zmienna”¹⁸, ponieważ nie dostarcza ona ani jednostkom, ani grupom społecznym jednoznacznych wzorców postępowania, interpretacji symboli i znaczeń w odróżnieniu od społeczeństw tradycyjnych, jednocześnie – nie pozwalając do końca czerpać z nowych źródeł kultury współczesnej, ponieważ niesie ona wiele sprzecznych, nie zawsze bezpiecznych kulturowo identyfikatorów¹⁹. Współczesny człowiek zatem wiele poszukuje, nieustająco przekracza jakieś granice²⁰, co sprawia, że – szukając nowych kategorii przynależności – usiłuje zapobiec syndromom kulturowej pustki i poczucia osamotnienia, a także ewentualnym trudnościom w podejmowaniu decyzji. Poszukuje własnych sposobów umiejętnego poruszania się w wielokulturowej, a także zróżnicowanej ekonomicznie przestrzeni. Sytuacja doznawania transgranicznego położenia własnego Ja wyzwala często warunki do kształtowania się wielowymiarowej tożsamości, w której ważnymi elementami konstytutywnymi (konstruującymi) stają się zarówno wspólne i uniwersalne dla całych zbiorowości zachowania społeczne (np. tradycja, wartości symboliczne), jak i te, które wiążą się z indywidualnie obraną drogą życiową, w określeniu której nie bez znaczenia ważne wydają się współcześnie czynniki socjoekonomiczne.

Istotnym czynnikiem kształtowania się tożsamości społeczno-kulturowej jest zatem również rozwój struktury społecznej. W społeczeństwach bardziej tradycyjnych tożsamość była niejako kategorią stałą, to znaczy taką, która w jednoznaczny sposób określała przynależność do grupy, w której tradycja i kultura (również wyznanie) były czynnikiem znaczącym. Jako naturalnie wpisana w losy danej społeczności, stawała się swoistym atrybutem łączącym jednostkę ze zbiorowością poprzez sam fakt uczestniczenia w niej. Współczesny świat kulturowy i żyjące w nim społeczności mają prawo dokonywać licznych wyborów. Być może to właśnie między innymi w sytuacji dokonujących się wyborów społecznych i postępującego zjawiska dominacji więzi konwencjonalnych nad substancjonalnymi pojawiają się wspomniane problemy identyfikacyjne i tożsamościowe.

¹⁸ J. Kurczewska, *Tożsamość kulturowa jednostki i konwersja ideologiczna (rozważania wstępne)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, t. 36, nr 4, s. 11.

¹⁹ T. Szkudlarek, *Dialektyka Innego i postkolonialna tożsamość*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, cyt.wyd., s. 25–36.

²⁰ Są to granice odrębności etniczno-kulturowej własnej grupy, których pokonanie możliwe jest dzięki przyjęciu dystansu wobec stereotypowego myślenia o Innych. H. Rusek, *Tożsamość pogranicza. Wprowadzenie*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, cyt.wyd., s. 9.

W społecznych zachowaniach tożsamościowych widoczna jest zatem elastyczność aspektów identyfikacyjnych. Szeroki horyzont wyzwań globalnych, bezpośrednie dotykane i doświadczanie wielokulturowości, m.in. na drodze indywidualnych doświadczeń migracyjnych, prowadzą do obiektywnego uwzględnienia kilku różniących się od siebie, ale wcale nie wykluczających się aspektów tożsamości współczesnego człowieka. Coraz częściej zdarza się przecież, że określa on siebie samego zarówno w kategoriach regionalnych, narodowych, jak i ponadnarodowych – europejskich i globalnych. Dlatego też wielu obywateli danej narodowości równocześnie czuje się np. Ślązakami i Europejczykami, nieco rzadziej obywatelami świata.

Przywołane powyżej przykłady, jak również konieczność oddalenia się, a nawet odseparowania od stereotypowego rozumienia wyznaczników tożsamości (szczególnie w aspekcie narodowym i językowo-kulturowym), skłaniają – w sposób wyraźny – do poszukiwania ułatwień empirycznego wskazania wymiarów tożsamości człowieka. Próba takiego zbliżenia się do elastycznego ujmowania wielowymiarowej i trudnej do zoperacjonalizowania kategorii tożsamości, zwłaszcza w odniesieniu do tożsamości człowieka współczesnego (szczególnie ludzi młodych), wydaje się taki koncept teoretyczny, który umożliwi – przynajmniej w jakimś zakresie – poznawanie i identyfikowanie społecznego wizerunku tożsamości (i jej przejawów) za pośrednictwem określonych zachowań. Takie właśnie spojrzenie na kwestie poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych (głównie w płaszczyźnie narodowej) proponuje Lewowicki²¹. Skonstruowana przez Autora teoria zachowań tożsamościowych (TZT) pozwala przejść od ujęć parcjalnych do całościowego opisu poczucia tożsamości w kontekście podstawowych obszarów jej uwarunkowań. Wyodrębnione obszary tożsamości stanowią inspirującą propozycję interpretacji tego złożonego i zmiennego zjawiska. Spojrzenie to jest specyficzną ofertą, godną wykorzystania w badaniach nad wielokulturowymi i wielonarodowościowymi społecznościami Pogranicza. Z uwagi na przydatność teorii w rozważaniach nad wielopłaszczyznowym procesem formowania się tożsamości młodego pokolenia poniżej omawiam główne jej obszary.

²¹ T. Lewowicki, Z. Jasiński, *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, cyt.wyd.; T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, cyt.wyd.

Uwzględniając fakt, iż na sposoby rozumienia tożsamości nakładają się kategorie świadomości i identyfikacji, wszystkie ważne wątki teoretyczne tożsamości ujmowanej w aspekcie socjologicznym (głównie z uwagi na bliskość terminologiczną) rozpatrywać można z punktu widzenia jej wymiarów, za które – zdaniem Autora – uznać można: świadomość odrębności losów historycznych, odrębności języka i kultury, obyczaju, religii; genealogii historycznej spostrzeganej w kategoriach biologiczno-rasowych czy cech osobowości; identyfikację z grupą społeczną i określonym terytorium; relacje z różnymi grupami społecznymi; świadomość struktur społecznych i politycznych oraz instytucji.

Pierwszy obszar osadzony jest w płaszczyźnie identyfikacji z określonym terytorium i grupą społeczną, obejmuje losy historyczne danej zbiorowości (społeczności). Można zatem powiedzieć, że poczucie tożsamości wyznaczone jest odrębnością oraz niezależnością państwową i narodową. W hierarchii społecznej są to podstawowe cele, których realizacja determinuje (warunkuje) zarówno rozwój struktury społeczeństwa, jak i organizowanie form jego aktywności. Uzyskanie takiej odrębności i autonomii (pod względem terytorialnym i społecznym) pozwala społecznościom realizować własne dążenia, wyzwała określone działania społeczne o charakterze indywidualnym i zbiorowym. Dlatego też grupy pozbawione własnych organizmów państwowych, instytucji i organizacji (społecznych, oświatowych, wyznaniowych, mniejszościowych) dążą do ich ustanowienia. Proces ten do dnia dzisiejszego – zwłaszcza dla wielu grup mniejszościowych, etnicznych czy wyznaniowych, zarówno w Europie, jak i poza nią – okazuje się długotrwały i – jak pokazuje historia – ma swoje konsekwencje. Przykładem tego typu zjawisk jest między innymi nie tak dawna sytuacja na Bałkanach i w niektórych państwach należących niegdyś do Związku Radzieckiego.

Człowiek nieobawiający się utraty swojej tożsamości rozwija zwielokrotnione identyfikacje. W sytuacji zaspokojenia podstawowej potrzeby odrębności i niezależności, w sytuacji stabilności, pokoju, kulturowego i narodowego bezpieczeństwa można mówić o sprzyjających warunkach do kształtowania się tożsamości „otwartej” – podwójonej, potrójonej i wielokulturowej²². Im

²² Tożsamość „otwarta” wiąże się z postawą gotowości do nawiązywania dialogu z odmiennością i uczenia się coraz wyższych i doskonalszych form komunikacji międzykulturowej. Gotowość ta jest tym większa, im bardziej dojrzała jest tożsamość własna jednostki, osadzona w świadomości wartości tworzonych i rozwijanych w jej „prywatnej ojczyźnie”. Za: J. Suchodolska, *Edukacja na Pograniczu wobec wielokulturowości – na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, Białystok 1999, „Trans Humana”, s. 145–152; też, *Postawy i oczekiwania młodzieży akademickiej wobec integracji europejskiej*, w: T. Lewowicz

bardziej niezależne (terytorialnie, politycznie i gospodarczo, ekonomicznie) społeczeństwo czy państwo, tym szerszy może być wachlarz tzw. współidentyfikacji, tym bardziej złożona (wielowarstwowa), wielowymiarowa i spójna może okazać się tożsamość tego społeczeństwa. W prowadzonych na ten temat badaniach można wskazać wiele takich związków²³. Jednostka o tożsamości wielowymiarowej nie odczuwa zagubienia kulturowego i przejawia potrzebę identyfikacji, także w płaszczyźnie ponadnarodowej (globalnej), jednocześnie zgłębiając i pielęgnując rdzenne, rodzime wartości.

Drugi z obszarów wyznaczony jest odrębnością kultury, języka, obyczajów, oświaty, często również religii i wyznania danej grupy (narodu). Jest to płaszczyzna, w której kształtuje się (rozwija) światopogląd i w której istotne miejsce zajmują kwestie wychowania – przekazu wiedzy i tradycji. Szeroko pojęta kultura – język, obyczaje, tradycja, symbole kulturowe i religijne – jest czynnikiem stabilizującym życie społeczeństw i społeczności. W różnych społecznościach w sposób odmienny budziła się owa świadomość przynależności do określonych grup etnicznych, odmiennych kulturowo, środowiskowo, a nawet wyznaniowo czy językowo²⁴. W korzystnej sytuacji rozwoju znajdują się państwa czy regiony, w których istnieją (i istniały) dobre warunki do pielęgnowania tradycji i kultury za pośrednictwem oświaty, organizacji oraz stowarzyszeń. Można bowiem sądzić, że bogata tradycja kulturowa i dobrze rozwinięta sieć towarzystw kulturalnych i organizacji oświatowych stanowią silną grupę determinantów przejawianych zachowań tożsamościowych. Społeczności niemające dogodnych warunków dla rozwoju własnej – narodowej czy regionalnej – kultury duchowej, a także oświaty ujawniają silne dążenia do samookreślenia w płaszczyźnie etnicznej i regionalnej. Przykładem silnych oddziaływań tych czynników na zachowanie własnej tożsamości i odrębności (etnicznej, narodowej, społecznej) mogą być mniejszości narodowe i inne społeczności pozbawione własnej państwowości²⁵.

ki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Problemy pogranicza i edukacja*, Cieszyn 1998, UŚ – Filia w Cieszynie, s. 23–32.

²³ Badania takie prowadzone są na obszarach pogranicza polsko-czeskiego, polsko-białoruskiego, polsko-ukraińskiego.

²⁴ Świadomość narodowa pojawia się w miejsce poprzedzających ją form świadomości etnicznej w efekcie długotrwałego procesu integracji kulturalnej. Kwestię te porusza, odwołując się do literatury źródłowej, J. Kosowska-Rataj. Język jest istotną płaszczyzną samookreślenia w kategoriach przynależności do grupy. Por. J. Kosowska-Rataj, *Studenci Opola. Studium tożsamości narodowej*, Opole 1998, UO; A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995, „Trans Humana”.

²⁵ J. Nikitorowicz, *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec*

Poziom rozwoju społeczno-kulturowego na przełomie wieków, świadomość odrębności kulturowej (narodowej, regionalnej, językowej czy wyznaniowej), jak również ciągłość oddziaływania instytucji kulturalno-oświatowych decydują w sposób znaczący o kształtowaniu się poczucia tożsamości danej grupy czy społeczności. Sytuacja stabilizacji i „komfortu kulturowego” związana z możliwościami kontynuowania tradycji, kultywowania języka i religii, a także tworzenia własnych organizacji i instytucji wyzwała w społecznościach chęć podnoszenia statusu grupy i standardu życia. Warto przypomnieć, że – za sprawą historii, na skutek znaczących zmian demograficznych zaistniałych po II wojnie światowej – w różnych strefach tego samego pogranicza (pogranicza polsko-czeskiego) można mówić o braku takiej stabilizacji. Przerwanie ciągłości kulturowej i odmienne warunki funkcjonowania oświaty na pograniczu Polski z Czechami²⁶ okazało się bowiem znaczącym czynnikiem w procesie integracji kulturowej na tym obszarze.

Specyficzne uwarunkowania (kulturowe, oświatowe, wyznaniowe) rozwoju zarówno różnych regionów (państw, części Europy), jak i stref Pogranicza wyznaczać mogą odmienne zachowania tożsamościowe.

Trzeci obszar, postrzegany przez autora teorii w kategoriach świadomości swojej genealogii historycznej, wyobrażeń o „odmienności” – z punktu widzenia procesu kształtowania się cech danej grupy – traktować można jako trudny do jednoznacznego określenia obszar kształtowania się stereotypów dotyczących własnej grupy i innych (społecznych i narodowych). W płaszczyźnie wzajemnego postrzegania – siebie i swojej grupy oraz innych grup – w kontekście przynależności do Swoich i Obcych rozwijają się określone identyfikacje społeczne. Każda z grup postrzega siebie w pewien swoisty sposób; wizerunki Swoich i Obcych zazwyczaj znacznie się różnią. Wyobrażenia te są elementem autoidentyfikacji.

Wśród wyróżnionych obszarów uwarunkowań współczesnej tożsamości na uwagę zasługuje również czwarty obszar, związany najczęściej z kondycją gospodarczo-ekonomiczną grup, poziomem życia, pozycją cywilizacyjną, techniczną i technologiczną, a także kulturową grup społecznych. Wskazuje on kondycję gospodarczo-ekonomiczną, rozumianą jako siłę potencjału gospodarczego, wyznaczającego warunki i standardy życia określonych grup

integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości, Białystok 2000, „Trans Humana”, s. 57–83.

²⁶ Z. Jasiński, *Potencjał społeczno-kulturowy wybranych stref pogranicza polsko-czeskiego*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, cyt.wyd., s. 80–81.

społecznych. Powszechnie zauważyć można rosnące znaczenie czynnika gospodarczo-ekonomicznego w życiu współczesnych społeczeństw. Wraz z podnoszeniem się poziomu cywilizacyjnego na świecie, rozwojem struktur organizacyjnych państw czy regionów kondycja gospodarczo-ekonomiczna traktowana jest jako stymulator (czynnik) identyfikacyjny. W szczególności dotyczy to społeczności, które stosunkowo szybko, deklaratywnie bądź urzędowo, zmieniały swoją tożsamość narodową pod wpływem procesu migracji zarobkowej. Sytuacje takie miały i mają z pewnością nadal swoje miejsce w regionach pogranicznych (i przygranicznych) wielu państw, zwłaszcza postsojalistycznych. Zauważyć można, że uzyskiwanie niezależności pod względem gospodarczym i ekonomicznym wyzwala w zbiorowościach nowe możliwości rozwoju społecznego i kulturalnego, pozwala młodzieży lepiej i bardziej skutecznie projektować przyszłość współczesnej.

Duży ładunek emocjonalny w stosunku do życia w większym dostatku i „szczęśliwości” poza granicami kraju – w innej części Europy – np. kosztem zmiany obywatelstwa, towarzyszy nadal wielu młodym Polakom, którzy nie dostrzegają własnych szans rozwojowych w kraju. Świadczą o tym liczne badania prowadzone nad młodzieżą. Na przestrzeni ostatnich kilku lat odsetek ten prawdopodobnie maleje, jednak nadal zjawisko to jest dostrzegane społecznie. Być może nowe źródła identyfikacji kulturowej (narodowej, wyznaniowej) odczytać można jako konsekwencję zacierania się tradycyjnego pojmowania znaczenia tożsamości narodowej – na skutek zmiany modelu życia i kryteriów samookreślenia w kontekście procesów integracyjnych, wobec życia w nowym, globalnym wymiarze.

Obserwując współczesne społeczeństwa i społeczności, można odnieść wrażenie, iż podstawowe czynniki determinujące tożsamość i zachowania tożsamościowe mieszczą się w dwóch pierwszych z wyróżnionych obszarów uwarunkowań. Najsilniej przejawiane są dążenia do zachowania odrębności narodowej (państwowej), jak również do podtrzymania odrębności kulturowej, możliwej dzięki pielęgnowaniu języka, tradycji, religii i obyczajów. Wiele narodów, zwłaszcza z obszarów Europy Środkowo-Wschodniej oraz społeczności mniejszości narodowych (również na pograniczach narodowych i kulturowych), walczy o niezależność terytorialną i państwową oraz polityczną, a także prawa obywatelskie i prawa do edukacji w języku ojczystym. Sprawy te nabierają aktualnie nadal szczególnej wagi, a żywym przykładem tych zmagień jest mniejszość polska na Białorusi.

Dążenia do zachowania odrębności obserwujemy nie tylko w społecznościach (zbiorowościach) zagrożonych, pozbawionych tych przywilejów, ale także

w wysoko cywilizowanych i uprzemysłowionych społeczeństwach. Przykładem istnienia tego rodzaju postaw mogą być chociażby wyniki badań prowadzonych na temat stosunku niektórych społeczeństw do procesu integracji europejskiej. Zachowanie własnej odrębności narodowej i kulturowej okazuje się jednym z warunków pozytywnego myślenia o procesie integracji z resztą Europy²⁷.

Ważnym elementem zachowań tożsamościowych – zdaniem Lewowickiego – jest zachowanie szczególnej homeostazy czynników tożsamościowych oraz wypełnianie potrzeb w zakresie wyróżnionych spraw²⁸. Pozwala to zarówno jednostkom, jak i grupom społecznym zachować pewną stabilność w zakresie preferowanych wartości, przyjmowanych postaw, przejawianych zachowań społecznych i wyznaczanych sobie celów życiowych.

Wyodrębnienie powyższych elementów teorii tożsamości i zachowań tożsamościowych – traktowanych poniekąd w układzie hierarchicznym – wymaga przyjęcia pewnych kategorii opisu swoistych mechanizmów przejawianych zachowań społecznych i grupowych. Poszukiwanie sposobów wyjaśniania tych mechanizmów w kontekście socjologicznych i psychologicznych teorii stanowi treść kolejnego – piątego – obszaru.

Uzasadnione jest również przyjęcie ostatniego, szóstego obszaru spraw bliskich rozważaniom o tożsamości i zachowaniach tożsamościowych, obejmującego szeroko pojęte kwestie światopoglądowe, polityczne i ideologiczne, o szerokim spektrum oddziaływań na jednostki i grupy społeczne. W poszukiwaniu modelu współczesnej tożsamości w wymiarze jednostkowym i grupowym ważne miejsce zajmują konteksty, w jakich może się ona kształtować. Obraz ten wyznaczają różnorakie uwarunkowania związane z funkcjonowaniem grup czy większych zbiorowości, poczynając od charakteru ideologicznego państwa, przyjętej strategii politycznej (widocznej również w tendencjach do traktowania mniejszości etnicznych, narodowych czy wyznaniowych, dbałości o odpowiednie warunki ich egzystencji i rozwoju), rozwoju instytucji o znaczącej sile oddziaływania na rodzące się kwestie światopoglądowe społeczności. Ważnym czynnikiem wyznaczającym zachowania tożsamościowe

²⁷ Jest to zjawisko obserwowane nie tylko w Polsce, ale i w państwach Europy Zachodniej, np. w Holandii, Belgii i Danii. Jednym z powodów krytycznego wręcz stosunku tych społeczeństw do Wspólnoty Europejskiej jest lęk przed podporządkowaniem ponadpaństwowym i kulturowym. B. Śliwerski, *Europa czy demokracja?* „Nowa Res Publica” 1996, nr 5, s. 25–26.

²⁸ T. Lewowicki, Z. Jasiński, *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, cyt.wyd., s. 12.

jest także różnorodność etniczna i wyznaniowa, intensywna w warunkach Pogranicza, w sposób szczególny determinująca proces postrzegania Innych – odmiennych pod względem światopoglądowym. Wszystkie z wyróżnionych dla przykładu elementów stają się istotnymi czynnikami w egzemplifikacji źródeł obrazu współczesnej tożsamości.

Obok ukształtowanej przez wieki tożsamości tradycyjnej obserwuje się współcześnie rozwój nowego obrazu (wizji) tożsamości. Erozja modelu tożsamości, pojmowanej najczęściej jako tożsamość narodowa, wiąże się między innymi z osłabieniem tradycyjnie rozumianego przywiązania do „małej ojczyzny”, która doceniana jest nadal w płaszczyźnie emocjonalnej, jednak – w obliczu obserwowanej dominacji pragmatyzmu nad sentymentalizmem – staje się dla człowieka inną kategorią odniesienia. Jest istotnym warunkiem rozwoju tożsamości w warstwie ponadnarodowej. Dezaktualizuje się jednak tradycyjne podtrzymywanie określonych, względnie stałych wzorów życia własnej społeczności – społeczności wspólnotowej – regionalnej. Dzieje się to zwłaszcza w społecznościach i społeczeństwach lansujących nowe, europejskie koncepcje i style życia, którym – w sposób naturalny – sprzyja między innymi wzrastająca znajomość języków obcych. Zjawisko to obserwuje się wyraźnie wraz z tendencją do preferowania (szczególnie przez środowiska polityczne) obrazu (wizerunku) tożsamości człowieka XXI wieku – tożsamości „otwartej” – zawierającej „silne akcenty struktur ponadpaństwowych, organizmów ponadnarodowych, organizacji o charakterze gospodarczo-ekonomicznym”²⁹. Wszystkie z nakreślonych powyżej tendencji zależą w dużym stopniu od warunków, jakimi dysponuje zbiorowość zamieszkująca dany obszar kulturowy. Odmienne mogą być dążenia społeczne i zachowania tożsamościowe w kręgu kultury tradycyjnej, inne – w państwach posttradycyjnych (ponowoczesnych). Dominacje określonych wariantów identyfikacyjnych i tożsamościowych mają prawdopodobnie swoje silne uwarunkowania zarówno w społeczeństwach (państwach) o dobrze rozwiniętej strukturze – społeczeństwach wysoko uprzemysłowionych, preferujących politykę proeuropejską, jak i na zróżnicowanych, silnych kulturowo i gospodarczo obszarach pogranicznych.

²⁹ T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, cyt.wyd., s. 62; tenże, *O badaniach społeczności pogranicza – od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa – w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, cyt.wyd., s. 62; tenże, *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność*, w: T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, UŚ – Filia w Cieszynie, s. 133–135.

Powyższy koncept teoretyczny uważać można za szczególnie cenny ze względu na możliwość traktowania kwestii tożsamości z uwzględnieniem związków i zależności, jakie współwystępują w zakresie jej wymiarów, jako integralnego układu elementów dominujących obszarów tożsamości i przejawianych zachowań tożsamościowych.

Analizując nakreślone tendencje w zakresie wyróżnionych obszarów świadczących o poczuciu tożsamości i zachowaniach z tym poczuciem związanych – stanowiących elementy teorii zachowań tożsamościowych (TZT) – warto zwrócić uwagę na fakt, iż zmianom ulega tradycyjny model tożsamości (głównie tożsamości narodowej). Wydaje się, że model ten podlega zmianom odpowiednio do przemian społecznych, kulturowych, przeobrażeń strukturalnych, przemian w sposobach funkcjonowania i postrzegania współczesnych zbiorowości. Zmiany te wiążą się zapewne również z osiąganym przez społeczeństwa (społeczności regionalne) poziomem rozwoju, zarówno gospodarczego, jak i społeczno-kulturowego. Z pewnością kwestie te znajdują odmienne (specyficzne) uwarunkowania na obszarach zróżnicowanych kulturowo. Lista wyznaczników tożsamości i przejawianych zachowań tożsamościowych na Pograniczu jest zatem niezwykle różnorodna.

Ważnym sposobem ukazania współczesnej tożsamości młodych ludzi wydaje się zatem skoncentrowanie na jej dominujących uwarunkowaniach, które mogą się zmieniać wraz z nowym kontekstem czasowo-przestrzennym. W tym celu poddano analizie potencjał (edukacyjny, społeczno-kulturowy i gospodarczy) wybranych stref na pograniczu polsko-czeskim jako jeden z istotnych czynników kształtujących współczesny model tożsamości młodych ludzi (także zmiany w tym modelu). Pozwala to na postawienie pytania – w jaki sposób doświadczenia edukacyjne i społeczno-kulturowe kształtują ich gotowość do kreowania własnego życia i związanych z nim deklarowanych adaptacji społecznych? Kierując się potrzebą wskazania najbardziej charakterystycznych tendencji w przejawianych zachowaniach tożsamościowych młodzieży, przywołałam wnioski z wielozmiennowych badań, podjętych na wybranych obszarach pogranicza polsko-czeskiego w latach 2002–2003³⁰, których głównym celem było właśnie poszukiwanie związków między potencjałem pogranicza polsko-czeskiego a zachowaniami tożsamościowymi młodych ludzi, porównując je z aktu-

³⁰ W badaniach, o których mowa, wyodrębnione zostały trzy zróżnicowane pod względem demograficzno-osadniczym, społeczno-kulturowym i gospodarczym strefy (dobór terenu badań był celowy); strefa I – Cieszyn, Racibórz – Ostrawa; strefa II – Paczków, Ziębice, Żąbkowice Śląskie – Nachod, Trutnov, Trebechovice pod Orebem; strefa III – Jelenia Góra – Hradec Kralove.

alnymi wynikami badań, uzyskanymi na mniejszej próbie młodzieży, zamieszkującej te same obszary pogranicza. W roku 2002 postawiłam tezę, zgodnie z którą potencjał Pogranicza uważać można współcześnie za jeden z głównych czynników wyznaczających tożsamość młodego pokolenia. Oznacza to, iż zachowania tożsamościowe mogą się kształtować w zależności od intensywności rozwoju obszarów pogranicznych (i przygranicznych), zwanej w opracowaniu siłą potencjału. Za główne czynniki kształtujące tożsamość młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego przyjąłam poziom życia, warunki edukacji, możliwości realizowania przez młodzież planów życiowych, a także – potencjał środowiska socjokulturowego. Przyjęłam hierarchiczność wyznaczników potencjału Pogranicza, traktując warunki edukacji młodzieży jako swoistą płaszczyznę oddziaływania czynnika społecznego i rozwoju kulturowego wzmocnioną dobrą kondycją gospodarczą regionu.

Analiza zebranego wówczas materiału pozwoliła mi potwierdzić hipotezę, zgodnie z którą to potencjał Pogranicza sprawia, że region zamieszkania staje się bardziej atrakcyjny, stwarza warunki autokreacji jednostki, a nawet jest symbolem kulturowego i ekonomicznego bezpieczeństwa. Czynniki te – jak się okazało po przeprowadzeniu badań – istotnie sprzyjają tworzeniu silnych relacji (nawet więzi) ze środowiskiem zamieszkania, kształtowaniu się planów z nim związanych, określonej hierarchizacji wartości, a także większej otwartości społecznej. Okazało się też, że bogata oferta oświatowa, dobre warunki kształcenia wyższego stymulują i pobudzają dążenia do pozostania w regionie w przyszłości, podjęcia dalszej nauki, pracy, założenia rodziny (takie przynajmniej były deklaracje młodych ludzi w latach 2002–2003). Wyraźnie zarysowała się też pewna tendencja, iż obok silnej dominanty narodowej łatwiej rozwijają się zachowania, świadczące o preferencjach ponadnarodowych (globalnych), zdolnościach myślenia w kategoriach szerszych przynależności, ponieważ – w sposób niejako immanentny – zapewnione są warunki ekonomicznego bezpieczeństwa, dostarczając młodym ludziom poczucia pewności, że mogą myśleć o próbach dostrzegania własnego miejsca również w innej przestrzeni socjoekonomicznej. Tendencje te osadzić można zatem w aspekcie wielopłaszczyznowych identyfikacji, sprzyjających kształtowaniu się tożsamości „złożonej”, która – wraz z możliwością doświadczenia Inności, przy jednoczesnym przekonaniu o dobrej pozycji własnej grupy odniesienia – chroni przed ryzykiem doświadczenia pustki aksjologicznej.

Zauważyć można też, że potencjał społeczno-kulturowy najsilniej wyznaczał zachowania tożsamościowe w drugim obszarze, związanym z poczuciem odrębności kulturowej, potrzebę otwartości na Innego, potrzebę poszukiwania

wspólnego kodu komunikacyjnego (wartości będących stabilizatorem potrzeb wspólnotowych, tj. rodzina, wartości symboliczne). Potencjał gospodarczy natomiast – wyznaczał zachowania głównie z obszarze identyfikacji z terytorium i grupą społeczną, co w praktyce oznaczało, że młodzież zamieszkująca obszary o dogodnej/wysokiej pozycji gospodarczo-ekonomicznej była świadoma własnych oczekiwań i zmotywowana w kierunku rozwijania własnej zaradności życiowej na obszarze, który zamieszkuje. Oczywiście, poczucie komfortu ekonomicznego może również potencjalnie prowadzić do postawy konsumpcyjnej, jednak w przypadku młodych Polaków (do których odnosi się to opracowanie) takie tendencje nie są widoczne.

Ważnym do uwzględnienia aspektem badań prowadzonych w tamtym czasie było funkcjonowanie młodzieży w takiej przestrzeni społeczno-ekonomicznej, która – także w realiach społeczeństwa polskiego – wyznaczona została zjawiskami kryzysu gospodarczego z lat 90. ubiegłego stulecia oraz restrukturyzacją gospodarki, wywołującą istotne zmiany na rynku pracy. Sytuacja ta wywoływała potrzebę docenienia wartości pracy i wykształcenia jako czynników stabilizujących sytuację człowieka. Uwzględnienie działania tych czynników może zatem przyczyniać się do potwierdzenia tezy o zależności dążeń życiowych od aktualnego kontekstu społeczno-ekonomicznego i politycznego w społeczeństwie. Pomimo że – w pełnej skali zjawiska – zachowania tożsamościowe młodych ludzi zamieszkujących zróżnicowane ekonomicznie, kulturowo i edukacyjnie strefy Pogranicza (w latach 2002–2003) generalnie się różniły i aktualnie także w sposób podobny się różnią, w wywiadach prowadzonych z badanymi zarysowuje się pewna wspólna tendencja w podejściu do nadchodzącego (przynajmniej dla pewnej części młodych ludzi) zadania rozwojowego, jakim jest osiągnięcie samodzielności ekonomicznej. Odwołując się do wyników badań realizowanych w 2009 roku w mniejszej grupie badanych³¹, można zauważyć nieznaczny wzrost dojrzałości myślenia i projekcji związanych z przyszłością. Wydaje się to szczególnie wyraźne na obszarach, gdzie istnieją korzystne (nieobciążone wysokim wskaźnikiem bezrobocia) warunki, wyznaczające lepszą pozycję młodego człowieka po ukończeniu edukacji; wi-

³¹ Badania te przeprowadzone zostały wśród młodzieży uczęszczającej do szkół średnich (w tych samych co w latach 2002–2003) w zróżnicowanych ekonomicznie i kulturowo regionach w polskiej części opisywanego pogranicza. Tematyka badań stanowi niejako kontynuację moich – wspomnianych już – zainteresowań, które stanowiły podstawę do napisania pracy doktorskiej pt. *Edukacyjne, społeczno-kulturowe i gospodarcze uwarunkowania tożsamości młodzieży pogranicza polsko-czeskiego*, Opole 2004, UO (niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego).

doczne jest to jednak także w przypadku deklaracji młodych ludzi, żyjących na obszarach o niekorzystnej pozycji gospodarczo-ekonomicznej. Polska młodzież, żyjąca na obszarach zdekapitalizowanych, gdzie trudniej uzyskać miejsce pracy, kieruje się w szczególności pilnymi do realizacji potrzebami żywymi – wyznaczającymi ich zdaniem standard życia i status społeczny – wśród których dobrze płatna praca i sukces zawodowy zajmują miejsce szczególne. Co optymistyczne – ta współczesna młodzież – zdecydowanie rzadziej niż ta z badań prowadzonych w latach 2002–2003 – wskazuje na nielegalne źródła dochodu i utrzymania, uznając raczej potrzeby wyjazdu zagranicę za ważne ze względu np. na konieczność podniesienia statusu społecznego (nie zawsze łącząc go z zawodowym). Wiąże się to – zwłaszcza w przypadku studentów – z temporalnym odroczeniem planowej realizacji programu studiów i wyjazdem do pracy za granicę, najczęściej do Anglii, Irlandii czy Stanów Zjednoczonych. Można jednak wskazać, iż tego typu zachowania obserwowane były zawsze, zwłaszcza w społeczeństwach, które dotknięte zostały skutkami peryferyjności ekonomicznej. Wówczas popularne – bo możliwe i legalne – stały się liczne migracje, których dodatkowym wzmocnieniem są dla młodych osób wzrastające kompetencje w zakresie języków obcych.

Poszukując zatem odpowiedzi na pytanie o kondycję aksjologiczną młodzieży zamieszkującej obszar pogranicza polsko-czeskiego, jak również związany z nią wybór własnej drogi życiowej, można zatem koncentrować się między innymi na analizie takich właśnie spraw, wskazując pewne pojawiające się dominanty. Dane uzyskane w badaniach prowadzonych na pograniczu polsko-czeskim kilka lat temu korespondowały ze spostrzeżeniami dokonanymi przez innych badaczy, odnoszonymi do młodzieży żyjącej w centrum kraju. Preferencje deklaratywne młodych ludzi mają wspólny mianownik; młodzież w tym przedziale wiekowym dostrzega swoje cele życiowe na ogół właśnie w konkretnych zadaniach, takich jak zdobycie wykształcenia, zawodu – pracy, a w niedawnych jeszcze latach – również znacząco – założenie rodziny³². Uzyskanie (oczekiwanie) szczęścia rodzinnego dzielił niewielki dystans od innych wartości, takich jak zdobycie dobrej pracy lub dobrego wykształcenia. Dla badanych szczęście rodzinne i realizacja wartości rodzinnych okazują się ważnymi celami w życiu³³. Tendencja ta nie zmienia się również aktualnie; zauważa się jednak czasami nowy jej wymiar, ponieważ młodzi ludzie traktują dziś szczęście jako dobrostan w wymiarze osobistym, służący człowiekowi do realizacji celów podmiotowych, co sprawia, że

³² W. Sikorski, *Aspiracje młodzieży uczącej się i ich tło rozwojowe*, Opole 1999, UO, s. 73.

³³ M. J. Szymański, *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Warszawa 2000, IBE.

rodzina pojmowana bywa jako komfortowe środowisko życia, a związki i relacje partnerskie nie są – z perspektywy rezultatów aktualnie prowadzonych badań – wartością pierwszoplanową z uwagi na to, że zmienia się optyka tych spraw w ocenie młodzieży. Nawet jeśli dążenia do bycia szczęśliwym pozostają dla młodych wartością, to jednak realizują się nie za pośrednictwem rychłego formalizowania tych więzi i nadawania im instytucjonalnego charakteru, lecz pozostawania w nich z możliwością poczucia względnej wolności w samorealizacji oraz autonomii życiowych wyborów.

Warto pokreślić, iż dla młodzieży z obu badanych grup zdobycie wykształcenia stanowi dużą wartość. Fakt ten – w przypadku młodzieży badanej kilka lat temu – wiązać było można prawdopodobnie z wyobrażeniami dotyczącymi rosnącej roli wykształcenia w nowej, w przyszłości unijnej rzeczywistości. Z pewnością można mówić o tym, że wykształcenie postrzegane jest przez badanych (w szczególności przez uczniów ze szkół średnich) w kategoriach aksjologicznych; jest wartością, która umożliwia uzyskanie wyższego statusu zawodowego bądź prestiżu społecznego. Ponadto można się spodziewać, że jednym z czynników decydujących o takim odbiorze jest świadomość lepszych perspektyw zawodowych, zadowalającej sytuacji ekonomicznej. Staje się oczywiste, że problem bezrobocia dotyka w szczególności osoby w wykształceniem zawodowym i średnim³⁴. Współcześnie – podobni im młodzi ludzie – tym bardziej weryfikują (osobiście lub na przykładach osób z własnego środowiska) swoje przekonanie o przydatności zdobywania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji, które rozumiane są nawet w kategoriach habitusu kulturowego człowieka. Zajmuje ono, obok ważnych umiejętności społecznych człowieka XXI wieku, miejsce priorytetowe. Nie dziwi zatem fakt, że młodzież (zwłaszcza ta zdolna i zmotywowana poznawczo) dostrzega jego potrzebę.

Opracowując powyższe kwestie, postawiłam sobie pytanie o to, jakie związki dostrzec można między zasobnością/atrakcyjnością ekonomiczno-społeczno-kulturową obszaru zamieszkania a zachowaniami tożsamościowymi młodych Polaków, a także zweryfikować, co zmienia się wraz z czasem w obrazie własnym młodych Polaków i ich priorytetach aksjologicznych związanych z planowaniem swojej przyszłości.

Obraz systemu wartości i deklaracje badanej młodzieży w okresie adolescencji (zarówno tej z lat 2002–2003, jak i roku 2009) generalnie wskazuje zbliżone strategie radzenia sobie z wyzwaniami społeczno-edukacyjnymi, a także względne podobieństwo preferowanych przez nią stylów myślenia

³⁴ A. Bogaj, S. Kwiatkowski, M. S. Szymański, *System edukacji w Polsce. Osiągnięcia. Przemiany. Dylematy*, Warszawa 1995, IBE.

i hierarchiach wartości. Takie predyspozycje widoczne są zresztą w deklaracjach większości młodych ludzi w podobnym wieku – także w grupach pokoleniowych sprzed lat, głównie dlatego, że ten okres charakteryzuje wyraźne dążenie do nadania swojemu życiu niepowtarzalnego (choć podobnego do własnej grupy pokoleniowej) charakteru. Wśród najczęściej wymienianych preferencji określających cele i aspiracje życiowe młodzieży dominują te, które wiążą się z chęcią osiągnięcia szczęścia w relacjach partnerskich, dobrze płatnego zawodu i zdobycia dobrego – czyli pozwalającego na samorealizację – wykształcenia³⁵. W systemie wartości brak jednak niezbędnego punktu ciężkości, który mógłby stabilizować orientacje życiowe. Anonimowość trudnych do przewidzenia zmian, które mogą się pojawić w poglądach, dążeniach i celach życiowych młodych ludzi, polega na tym, że hierarchia wartości ma nadal „charakter spłaszczony”³⁶, co oznacza, że wartości plasujące się na kolejnych miejscach dzieli niewielki dystans. Tak jest w przypadku obu grup; tej – badanej w latach 2002–2003 i tej z roku 2009. Zauważa się jednak, że dość wysoką pozycję w systemie wartości młodzieży z obu poddanych analizie grup zajmuje praca. Wzrost znaczenia pracy w świadomości uczniów jest – najprawdopodobniej – wyraźnym odzwierciedleniem pojawiających się oddziaływań gospodarki rynkowej. Wiedzą oni, że otrzymanie „dobrej pracy” wyznacza określone możliwości życiowe, związane z osiąganiem wielu stawianych sobie celów. Zmienia się natomiast sposób jej postrzegania przez młodych ludzi; tendencje te widoczne są wraz z zasobnością miejsca zamieszkania i – co nie powinno dziwić – typem szkoły. Uczniowie, którzy zamieszkują obszary zasobniejsze gospodarczo (o wyższym wskaźniku potencjału ekonomicznego), a także ci, którzy cenią potrzebę zdobycia wykształcenia, traktują pracę niezwykle zadaniowo i zdecydowanie bardziej perspektywicznie; u nielicznych tylko życie w komfortowych warunkach ekonomicznych sprzyja niechęci do nauki i w przyszłości także szukania pracy. Generalnie zauważa się, że to w szczególności młodzież zamieszkująca tereny słabsze ekonomicznie (być może mniej ufna wobec mało elastycznego i mało funkcjonalnego rynku pracy) nie przejawia szczególnej gotowości do myślenia o zdobyciu takiego zajęcia, które byłoby docelowym obszarem dłuższej samorealizacji i utrzymania. Powodów takich deklaracji może być wiele. Z jednej strony – widząc trudności na rynku pracy

³⁵ H. Świda-Zięba, *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1998, ISNS UW, s. 52.

³⁶ Tendencje te utrzymują się już wiele lat – M. J. Szymański wskazuje je od 1998 roku. Szerzej na ten temat: M. J. Szymański, *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, cyt.wyd., s. 137.

lub brak możliwości stabilnego zarobkowania przez rodziców lub znajomych w własnej miejscowości, nie czuje się dostatecznie zmotywowana do myślenia o zdobywaniu zawodu i kwalifikacji, które – w przyszłości – mogą okazać się potrzebne czy wręcz pożądane społecznie. Z drugiej strony patrząc – jest to na ogół młodzież żyjąca na obszarach zdekapitalizowanych (okolice Jeleniej Góry, Wałbrzycha) i nie widzi innych szans prócz wykorzystania transgranicznego położenia, co wzmacnia skłonność podejmowania czasami ryzykownych form aktywności handlowej na pograniczu. W tej sytuacji możliwe też wydaje się stwierdzenie, iż szukanie ewentualnej pracy w najbliższej przyszłości grupa ta traktuje jako jedno z trudniejszych zadań permanentnej edukacji na etapie wyłaniającej się dopiero wczesnej dorosłości³⁷. Dokonane analizy nasuwają jeszcze jedną uwagę, że – wraz z lepszą kondycją społeczno-gospodarczą – wzrasta wartość oczekiwań związanych z założeniem rodziny, a słaby rozwój gospodarczy regionu wzmacniać może u młodych ludzi pragnienie sukcesu zawodowego (także pozyskania „łatwego pieniądza”³⁸) – co zauważa się w obu grupach badanych, zarówno tej z lat 2002–2003, jak i roku 2009. Wraz z tymi oczekiwaniami widać też zmieniający się stosunek młodych ludzi do regionu jako miejsca życia i samorealizacji. W praktyce oznacza to, iż wraz z bogactwem regionu czy małej ojczyzny (niższy wskaźnik bezrobocia, bogata sieć instytucji społecznych, kulturowych oraz edukacyjnych) w świadomości młodych rysuje się bardziej emocjonalny do niego stosunek.

Warto zauważyć, że młodzi ludzie – jako pokolenie podatne na zmiany cywilizacyjno-technologiczne – coraz bardziej odchodzą od typowych dla starszych pokoleń obszarów identyfikacji terytorialnej i narodowej, wyznaczanej tradycją i symboliką; dzieje się to na rzecz identyfikacji i projekcji życiowych o podłożu socjokulturowym i ekonomicznym. Może to oznaczać, że ich zachowania społeczne (w tym także tożsamościowe) kształtują się i rozwijają w kierunku szerszych przynależności niż narodowa. Niewykluczone, że silną płaszczyzną immanentnie wyznaczającą sposób myślenia młodzieży o dalszej edukacji i przyszłości jest płaszczyzna ekonomiczna, której względna stabilność i bogactwo kapitałowe w regionie stają się istotnym wzmocnieniem ich postaw proregionalnych. Obserwuje się jednak, że wraz z upływem czasu młodzież całkiem skutecznie odnajduje się w nowych warunkach, oczekuje lep-

³⁷ *Wyłaniająca się dorosłość* to termin, który w literaturze psychologicznej pojawił się stosunkowo niedawno. Określa fazę dzielącą młodego człowieka od dorosłego, samodzielnego ekonomicznie życia. Dotyczy osób pełnoletnich, które osiągnęły okres dojrzewania biologicznego i emocjonalno-społecznego.

³⁸ Jest to określenie zapożyczone z narzędzia badawczego.

szego życia, możliwości realizacji zawodowej i korzyści finansowych. Życzenia te są jednak zróżnicowane, co nie powinno dziwić. W latach 2002–2003 zauważono, że młodzież bardzo indywidualnie podchodziła do kwestii integracji z Europą; ufność w stosunku do nowych, potencjalnie lepszych warunków życiowych deklarowała w szczególności młodzież z terenów najsłabszych pod względem rozwoju gospodarczego i socjokulturowego spośród badanych regionów. Dziś to właśnie ci sami młodzi ludzie mówią, że proces integrowania się z resztą Europy był ważnym ogniwem zmian i dostrzegają wiele jego walorów na co dzień. Istotnie, można sądzić, że spełnienie ważnych dla jednostki potrzeb psychospołecznych, które przekładają się na realizację w codziennych obszarach funkcjonowania, jest zwykle postrzegane jako wyraz spełnienia.

Zgodnie z przyjętym założeniem hipotetycznym pragnę zauważyć, że tożsamość młodzieży, zarówno tej badanej w latach 2002–2003, jak i w 2009 roku, wyznaczają podobne grupy czynników. Niewielki odstęp czasu w realizowanych badaniach okazał się bez szczególnego wpływu na jej funkcjonowanie. Ci młodzi ludzie żyją w zbliżonych warunkach kulturowych i społecznych. Zarówno zatem identyfikację z terytorium czy grupą społeczną, jak i świadomość odrębności kulturowej traktować można jako obszary uwarunkowań wyznaczające zbliżone (jednak różniące się pewnymi komponentami) zachowania tożsamościowe młodzieży na Pograniczu. W zachowaniach tożsamościowych wyodrębnić można zatem pewne komponenty stałe, w pewien sposób niezależne od upływu czasu i warunków życia, w jakich przebiega proces socjalizacji, jak również symptomy odmienności, dokonujące się pod wpływem różnorodnych czynników. Czynnikiem najbardziej różnicującym owe postawy i zachowania jest określona kondycja Pogranicza w poszczególnych jego strefach. Opisywane w tym rozdziale dominanty, występujące w określonych obszarach zachowań tożsamościowych, mają swoje źródła – w głównej mierze – w uwarunkowaniach rozwoju stref pogranicza polsko-czeskiego. Potencjał ten przyspieszać może (a nawet wyzwalać) określone preferencje oraz zachowania młodych ludzi i przyczyniać się – w sposób pośredni – do występowania bądź braku spójności określonych elementów ich tożsamości. Pogląd ten znajduje swoje uzasadnienie między innymi w odniesieniu do wybranych elementów obrazu identyfikacji (autoidentyfikacji), dążeń i planów życiowych, hierarchii uznawanych wartości, elementów wyobrażeń związanych z przyszłością. Owe konteksty postrzegania świata rozwijają się pod wpływem swoistych dla stref zamieszkania uwarunkowań rozwojowych.

Powyższe analizy pozwalają zweryfikować i potwierdzić prawdziwość postawionej przeze mnie – na użytek tego opracowania – hipotezy, w której za-

łożyłam, że czynnikiem najbardziej różnicującym zachowania tożsamościowe młodzieży jest określona kondycja Pogranicza w zakresie rozwoju oświaty i potencjału społeczno-kulturowego, uwarunkowana poziomem rozwoju gospodarczego.

Bibliografia

- Babiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, „Nomos”.
- Bogaj A., Kwiatkowski S., Szymański M. S., *System edukacji w Polsce. Osiągnięcia. Przemiany. Dylematy*, Warszawa 1995, IBE.
- Bokszański Z., *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź 1989, UŁ.
- Codol J. P., *Porównywanie „ja – inni” a normy społeczne: zjawisko P.I.P.*, „Studia Psychologiczne” 1977, nr 4.
- Grabowska B., *Przemiany świadomości społecznej młodzieży na pograniczu polsko-czeskim (na przykładzie Cieszyna)*, Warszawa 2000, IBE (niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego).
- Jarymowicz M., Kwiatkowska A., *Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla JA i INNYCH versus specyficznie własne*, w: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość – indywidualizacja – przynależność*, Wrocław 1988, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jasiński Z., *Potencjał społeczno-kulturowy wybranych stref pogranicza polsko-czeskiego*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole 1998, UO.
- Jasiński Z., Lewowicki T., Nikitorowicz J. (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole 1998, INP UO.
- Kantor R., *Pogranicze jako narodowy obszar kulturowy*, w: Z. Jasiński (red.), *Społeczno-cywilizacyjny wymiar edukacji*, Opole 1996, UO.
- Kosowska-Rataj J., *Studenci Opola. Studium tożsamości narodowej*, Opole 1998, UO.
- Kozielecki J., *Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna*, Warszawa 1987, PWN.
- Kozielecki J., *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997, „Żak”.

- Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1998, „Żak”.
- Kozielecki J., *Psychotransgresjonizm: nowy kierunek w psychologii*, Warszawa 2001, „Żak”.
- Kurczewska J., *Tożsamość kulturowa jednostki i konwersja ideologiczna (rozważania wstępne)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, t. 36, nr 4.
- Lewowicki T., *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność*, w: T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, UŚ – Filia w Cieszynie.
- Lewowicki T., *O badaniach społeczności pogranicza – od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa – w kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, Białystok 1995, „Trans Humana”.
- Lewowicki T., *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń 1995, UMK.
- Lewowicki T., Jasiński Z., *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole 1998, INP UO.
- Mariański J., *Młodzież między tradycją a ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów*, Lublin 1995, KUL.
- Mariański J., *Między nadzieją a zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*, Lublin 1998, KUL.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze – tożsamość – edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, „Trans Humana”.
- Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*, Białystok 2000, „Trans Humana”.
- Rusek H., *Tożsamość pogranicza. Wprowadzenie*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, Wrocław 2003, PTL, UW.
- Sadowski A., *Społeczne problemy wschodniego pogranicza*, Białystok 1991, Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku.
- Sadowski A., *Pogranicze. Studia społeczne. Zarys problematyki*, „Pogranicze” 1992, t. 1.
- Sadowski A., *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995, „Trans Humana”.
- Sikorski W., *Aspiracje młodzieży uczącej się i ich tło rozwojowe*, Opole 1999, UO.

- Simonides D., *Pogranicze jako problem kultury*, Opole 1994, UO.
- Simonides D., *Jedność w różnorodności. Z problematyki kultury pogranicza*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, Wrocław 2003, PTL, UW.
- Suchodolska J., *Postawy i oczekiwania młodzieży akademickiej wobec integracji europejskiej*, w: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Problemy pogranicza i edukacja*, Cieszyn 1998, UŚ – Filia w Cieszynie.
- Suchodolska J., *Edukacja na Pograniczu wobec wielokulturowości – na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, Białystok 1999, „Trans Humana”.
- Suchodolska J., *Edukacyjne, społeczno-kulturowe i gospodarcze uwarunkowania tożsamości młodzieży pogranicza polsko-czeskiego*, Opole 2004, UO (niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego).
- Szkudlarek T., *Dialektyka Innego i postkolonialna tożsamość*, w: M. M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń 1995, UMK.
- Szymański M. J., *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Warszawa 2000, IBE.
- Śliwerski B., *Europa czy demokracja?*, „Nowa Res Publica” 1996, nr 5.
- Świda-Zięba H., *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1998, ISNS UW.
- Witkowski L., *W stronę edukacji (dla) pogranicza (pedagogiczne „Bachtinalia”)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1990, nr 4.

Summary

Potentialities of the Polish-Czech borderland and the feeling of identity – inspirations

The presented issues concern contemporary indications of the process of identity shaping among young Poles. What seems to be an element which, in a way, organizes the young's social experience is the borderland they inhabit, in which everyday interactions take place (they are sometimes literal or they can develop on the level of alertness to the autonomous contact with dissimilarity). Human functioning in culturally differentiated areas is manifested in various behaviour patterns, which due to individual needs present the man's emotional and social attitude to the potentialities

noticed in the environment. The authoress makes an attempt at indicating the main signs of these behaviour patterns (on one hand understood as aiming at uniqueness and separateness, and on the other one – as the readiness to share cultural patterns of behaviour and aiming at life goals common for the group). The analyses refer to Tadeusz Lewowicki's Theory of Identity Behaviours, which constitutes the theoretical background for the discussed issues and which enhances understanding of economic-social-educational mechanisms that facilitate designing the future by the young.

Translated by Agata Cienciała

Nota o autorce

Dr Jolanta Suchodolska – od 2004 roku adiunkt na Uniwersytecie Śląskim, na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie. Doktorat – na Uniwersytecie Opolskim w 2003 roku: *Edukacyjne, społeczno-kulturowe i gospodarcze uwarunkowania tożsamości młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego*; autorka opracowań z zakresu edukacji wielo- i międzykulturowej, kwestii kształtowania się tożsamości współczesnej młodzieży oraz społecznego funkcjonowania dzieci i młodzieży o nieharmonijnym rozwoju. W roku 2007 studia kwalifikacyjne w zakresie profilaktyki i terapii zaburzeń emocjonalnych – w Katedrze Psychologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie – zakończone pracą dyplomową pt.: *Dziecko z zaburzeniami emocjonalnymi – konsekwencje indywidualne i psychospołeczne – wybrane metody wsparcia terapeutycznego*. Najważniejsze publikacje: *W poszukiwaniu wyznaczników kondycji psychospołecznej współczesnej młodzieży*, w: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań* (2008); *Kulturowe implikacje teorii społeczno-poznawczej Alberta Bandury (o możliwościach wykorzystania w badaniach międzykulturowych)*, w: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Teorie i modele badań międzykulturowych* (2006); *Edukacja międzykulturowa – jedną z dróg rozwoju tożsamości Ja w zróżnicowanym świecie społecznym*, w: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej* (2006); *Współczesne uwarunkowania tożsamości młodzieży z regionów przygranicznych*, w: T. Lewowicki, J. Urban, A. Szczypka-Rusz (red.), *Język, komunikacja i edukacja w społecznościach wielokulturowych* (2004).

Członkostwo w organizacjach: Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej (od 2007 roku), Zespół Pedagogiki Kultury i Edukacji Międzykulturowej pod patronatem KNP PAN (od 2004 roku), Polskie Towarzystwo Historyczne (od 1994 roku), Polskie Towarzystwo Filozoficzne (od 1996 roku).